

NIEMIECKA OPERACJA „TANNENBERG” W POLSCE

1939

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Na zdjęciu: Przeprowadzona przez Niemców publiczna egzekucja proboszcza parafii w Choczcu ks. Romana Pawłowskiego. Plac św. Józefa w Kaliszu, 18 października 1939 r. Fot. AIPN

Wystawa przygotowana przez Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu

Autor: Tomasz Cieślak/OBEN IPN w Poznaniu

Koncepcja graficzna serii: Aleksandra Kaiper-Miszulowicz

Opracowanie graficzne: Marcin Kucewicz

Korekta: Ilona Kaczmarek

Recenzja: dr hab. Filip Musiał, dr Izabela Mazanowska

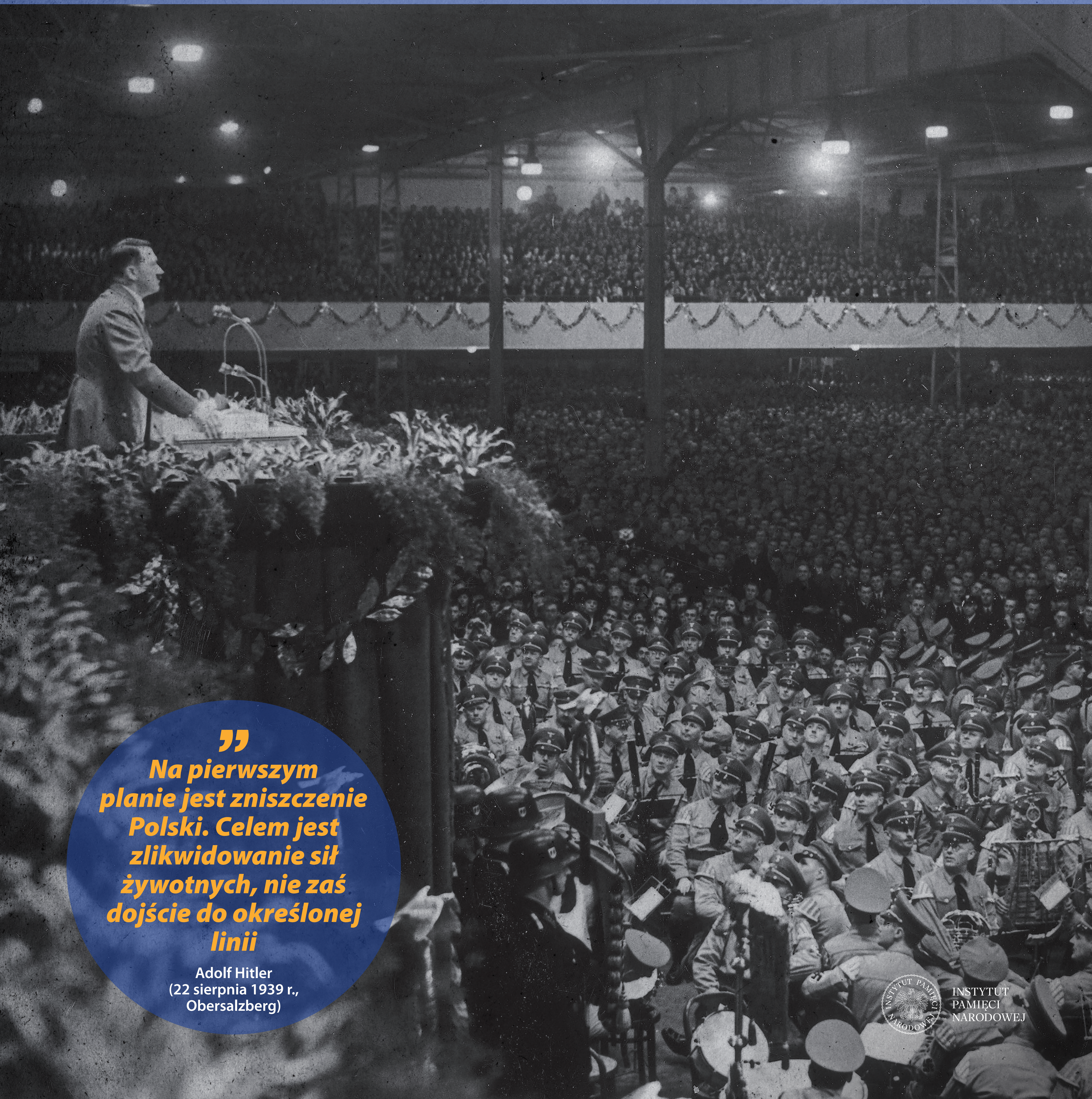
Fotografie i dokumenty ze zbiorów: Instytutu Pamięci Narodowej, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Instytutu Zachodniego, Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie, Muzeum Regionalnego im. dr. Henryka Florkowskiego w Kościanie, Izby Pamiątek Regionalnych Kórnik-Bnin, Karola Gerlotki, Muzeum Ziemi Krajeńskiej w Nakle nad Notecią.

III RZESZA. IMPERIALNE DĄŻENIA

Imperialne dążenia przywódców III Rzeszy Niemieckiej oraz zbrodnicza ideologia narodowosocjalistyczna doprowadziły w okresie drugiej wojny światowej do największej tragedii, jaka spotkała naród polski w swojej historii. Ofiarą tych zbrodniczych działań jako pierwsi padli przedstawiciele polskich warstw przywódczych, liderzy lokalnych środowisk, którzy jeszcze przed wybuchem wojny obrani zostali za cel i przeznaczeni do fizycznej eksterminacji.

Napastnicze działania wojenne rozpoczęte przez armię niemiecką 1 września 1939 r. skierowane były nie tylko przeciwko walczącemu Wojsku Polskiemu, ale również uderzały bezpośrednio w Polaków jako grupę narodową. Bombardowane były miasta i wsie, niszczone zabytki i mordowana ludność cywilna. Dochodziło do licznych zbrodni wojennych. Była to wojna brutalna i totalna. Jej celem, oprócz uzyskania zdobyczy terytorialnych, było także zniszczenie polskiego narodu.

Kanclerz Rzeszy Adolf Hitler przemawia na wiecu, 1938 r. Fot. NAC

”
**Na pierwszym
planie jest zniszczenie
Polski. Celem jest
zlikwidowanie sił
żywotnych, nie zaś
dojście do określonej
linii**

Adolf Hitler
(22 sierpnia 1939 r.,
Obersalzberg)

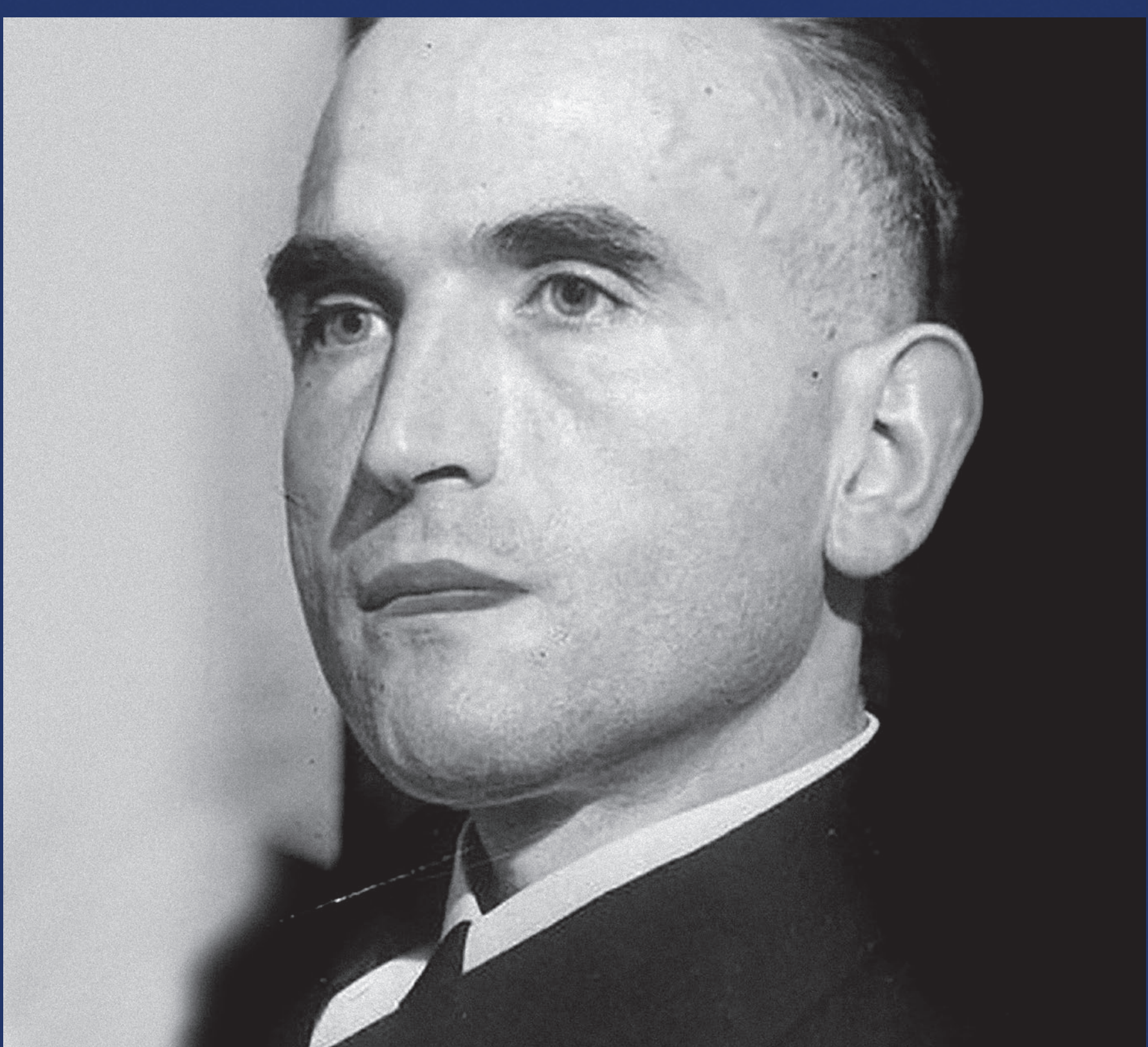

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

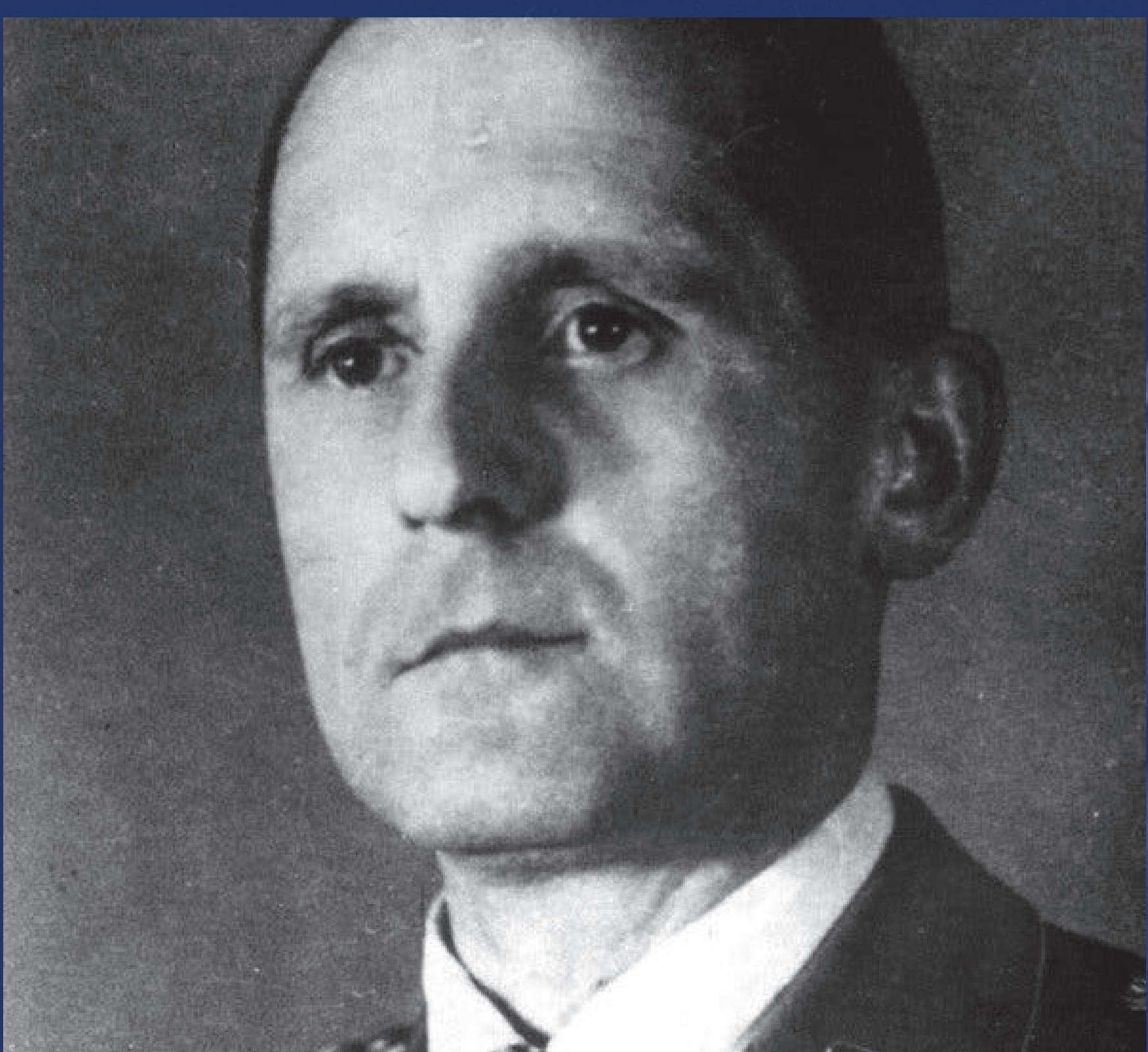
▲ **Reinhard Heydrich (1909–1942)**

SS-Obergruppenführer. Szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA) – centrali Służby Bezpieczeństwa (SD) i Policji Bezpieczeństwa (Sipo), zwierzchnik *Einsatzgruppen* oraz jeden ze współodpowiedzialnych za zagładę Żydów. Zmarł 4 czerwca 1942 r. w wyniku ran odniesionych podczas przeprowadzonego na niego w Pradze 27 maja 1942 r. zamachu. Fot. NAC

▲ **Werner Best (1903–1989)**

SS-Obergruppenführer, zwierzchnik Policji Bezpieczeństwa (Sipo). W latach 1935–1940 szef biura w Głównym Urzędzie SD w Berlinie oraz główny wykonawca operacji „Tannenberg” w Polsce w 1939 r. W latach 1940–1945 pełnomocnik III Rzeszy w okupowanej Francji i Danii. Fot. Domena publiczna

▲ **Heinrich Müller (1900–1945)**

SS-Gruppenführer, w latach 1939–1945 szef Policji Państwowej (Gestapo). Był odpowiedzialny za wszystkie zbrodnie tej formacji podczas drugiej wojny światowej. Fot. Domena publiczna

W maju 1939 r. w ścisłej tajemnicy Niemcy rozpoczęli prace nad utworzeniem specjalnych grup operacyjnych – *Einsatzgruppen* (EG). Planowano wykorzystać je w przyszłej wojnie z Polską. Głównym zadaniem, jakie otrzymały te formacje, miała być pacyfikacja terenu zajętego przez Wehrmacht. W praktyce oznaczało to fizyczną likwidację przedstawicieli polskich warstw przywódczych pod osłoną prowadzonych działań wojennych.

Na polecenie szefa SS Heinricha Himmlera, całością przygotowań do operacji, która otrzymała kryptonim „Tannenberg”, kierował szef Służby Bezpieczeństwa (SD) Reinhard Heydrich. Była to pierwsza, zaplanowana na masową skalę ludobójcza operacja eksterminacyjna przeprowadzona przez Niemców w okresie drugiej wojny światowej. Jej ofiarą padło około 50 000 Polaków. W ramach działań eksterminacyjnych wymordowano także kilka tysięcy Żydów.

▼ **Heinrich Himmler (1900–1945)**

Szef SS i jeden z przywódców III Rzeszy, 1940 r. Fot. NAC

GENEZA ZBRODNI

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ZABIJAJCIE WSZYSTKICH

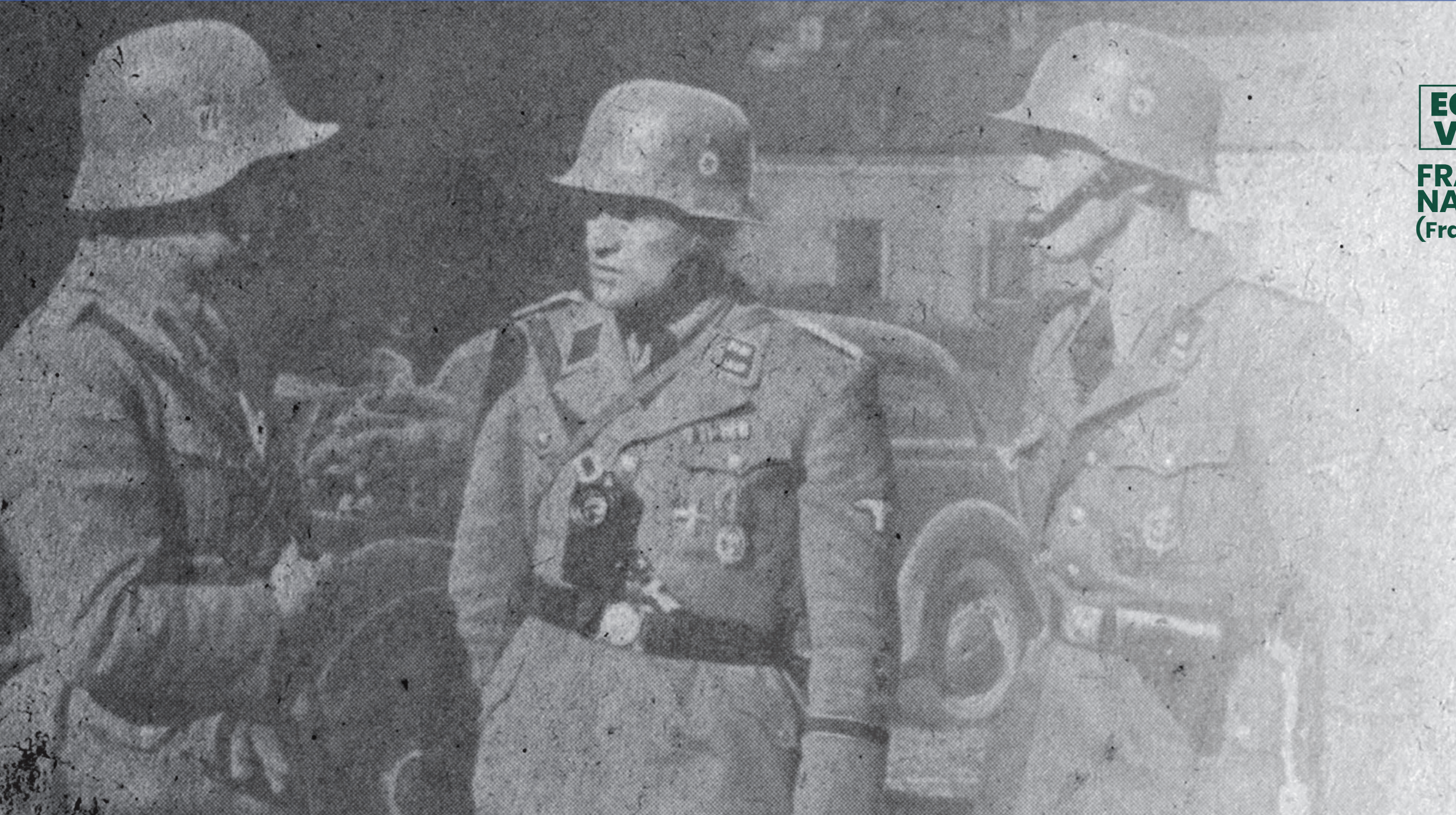
W założeniach do operacji „Tannenberg” chodziło o fizyczne wyeliminowanie przedstawicieli polskich kół kierowniczych. Miało to zapewnić spokój i przyszłe panowanie Niemców w okupowanej Polsce. Funkcjonariusze *Einsatzgruppen* mieli na podstawie listów gończych aresztować polskich: urzędników, ziemian, księży, działaczy społecznych i politycznych, przywódców chłopskich, kupców, rzemieślników, Powstańców Wielkopolskich i Śląskich oraz członków Związku Zachodniego. W skład grup operacyjnych wchodził funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa (SD) i Policji Bezpieczeństwa (Sipo). Członkami tej drugiej formacji byli pracownicy Policji Państwowej (Gestapo) i Policji Kryminalnej (Kripo). Każdej z pięciu armii niemieckich wkraczających we wrześniu 1939 r. do Polski przyporządkowana była jedna grupa operacyjna, która dzieliła się na komanda operacyjne (*Einsatzkommando*). Ostatecznie w 1939 r. na terenach okupowanej Polski działało osiem *Einsatzgruppen*, które liczyły ok. 2500 funkcjonariuszy.

▲ Trzech cywili eskortowanych w samochodzie przez niemieckich policjantów. Płońsk, wrzesień 1939 r. Fot. AIPN

Mapa przedstawia postępy i kierunki działań *Einsatzgruppen* w Polsce (1-12 IX 1939 r.)

Funkcjonariusze nieustalonej *Einsatzgruppe* podczas operacji „Tannenberg” w Polsce w 1939 r. Fot. AIPN

◀ Podczas działań wojennych w Polsce we wrześniu 1939 r. oprócz *Einsatzgruppen* zbrodni dokonywali także oficerowie i żołnierze Wehrmachtu. Na ujęciu fotograf uchwycił przerażenie znanej narodowosocjalistycznej scenarzystki i reżyser Leni Riefenstahl, która obserwowała masakrę Żydów dokonaną przez niemieckich żołnierzy. Końskie, 8 września 1939 r. Fot. AIPN

WRZESIEŃ-LISTOPAD 1939. EINSATZGRUPPEN W AKCJI

Niemieckie *Einsatzkommandos* przystępowały do działań pacyfikacyjnych niezwłocznie po przejściu frontu. Funkcjonariusze dokonywali przeszukań za bronią, zatrzymywali polskich obywateli wpisanych na listy gończe i wskazywanych im przez miejscowych Niemców. Część z nich mordowano w publicznych lub tajnych egzekucjach zaraz po aresztowaniu, pozostających umieszczano w więzieniach, obozach przejściowych i aresztach. Wielu poddano torturom. Dochodziło do pierwszych pogromów ludności żydowskiej.

Mapa przedstawia postępy i kierunki działań *Einsatzgruppen* w Polsce (13-28 IX 1939 r.)

Przygotowania do egzekucji Polaków w Rudzkim Moście pod Tucholą. Ofiary same kopią sobie groby. Październik 1939 r. Fot. AIPN

„
Przodujące
warstwy ludności
w Polsce winny być
w miarę możliwości
unieszkodliwione

Reinhard Heydrich
(8 września 1939 r.)

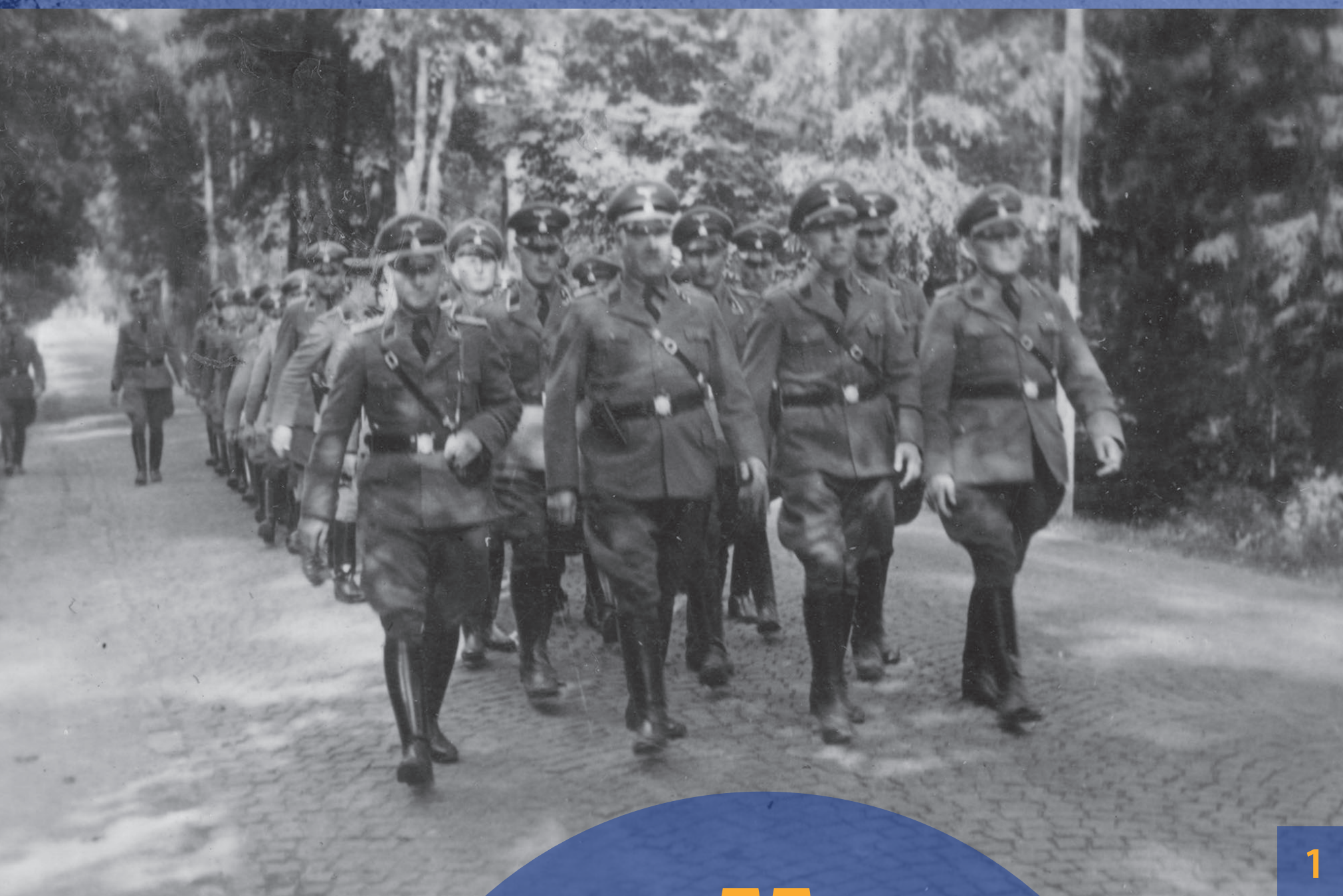
Egzekucja Polaków w Rudzkim Moście pod Tucholą. Strzelają najprawdopodobniej członkowie współpracującej z *Einsatzgruppen* organizacji paramilitarnej *Volksdeutscher Selbstschutz*. Październik 1939 r. Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

EINSATZGRUPPEN – ODDZIAŁY ZAWODOWYCH MORDERCÓW

W skład działających w Polsce *Einsatzgruppen* wchodził wyselekcjonowani funkcjonariusze Sipo i SD. Nie byli to przypadkowi ludzie. Nad całością doboru kadr kierowniczych do tych formacji czuwał szef SD Reinhard Heydrich. Pomagał mu dr Werner Best. Większość z członków należała do SS i NSDAP. Cechował ich fanatyzm, poczucie przynależności do „elity”, bezwzględność, brutalność oraz poczucie bezkarności. Dziewięciu z dwudziestu pięciu szefów EG i EK posiadało tytuł doktora nauk prawnych. Byli oni dla dowództwa SS gwarantem należytego przeprowadzenia „politycznego oczyszczenia gruntu” podczas operacji „Tannenberg” w Polsce. Kierowniczą rolę w tych formacjach otrzymała Służba Bezpieczeństwa (SD) i to właśnie naszywkę tej formacji na lewym ramieniu nosili wszyscy członkowie *Einsatzgruppen*.

„
Dopóki policja
wykonuje
polecenia
przywództwa,
działa legalnie

dr Werner Best

1. Przemarsz członków *Einsatzgruppe V*. Olsztyn, październik 1939 r. Fot. AIPN

2. Pluton egzekucyjny *Einsatzkommando 14/VI* podczas publicznej egzekucji 20 Polaków w Wielkopolsce. Leszno, 21 października 1939 r. Fot. AIPN

3. SS-Oberscharführer Hermann Baltruschat, członek *Einsatzgruppe V* w swoim prywatnym mieszkaniu w Inowrocławiu. Fot. AIPN

Członkowie niemieckiej organizacji paramilitarnej *Selbstschutz Westpreussen* podczas działań w Polsce. Chełmża, 1939 r. Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Jesienią 1939 r. Niemcy przeprowadzili w Polsce setki publicznych egzekucji. Głównym ich celem było zastraszenie lokalnej ludności i eliminacja miejscowych warstw przywódczych. Tysiące osób rozstrzelano także w dużych kompleksach leśnych. Tego typu egzekucje odbywały się w sposób tajny, a ofiary na miejsce straceń przywożono krytymi ciężarówkami. Po egzekucji ciała wrzucano do uprzednio wykopanych dołów, które następnie maskowano. Dochodziło również do wielu aktów terroru, w których przodowali niezwykle brutalni członkowie *Selbstschutzu*, często torturując swoje ofiary przed straceniem. Wielu Polaków osadzono w obozach przejściowych, aresztach i katowniach. Złą sławą okrył się szczególnie Fort VII w Poznaniu. Niemcy dokonali także pierwszych pogromów ludności żydowskiej i pacyfikacji całych miast. Przykładem tego są zbrodnie funkcjonariuszy *Einsatzgruppe IV* we wrześniu 1939 r. w Bydgoszczy. Zbrodniczym działaniom grup operacyjnych towarzyszyły także zbrodnie Wehrmachtu, któremu operacyjnie podlegały *Einsatzgruppen*.

Policyjne sądy doraźne (*Polizeistandgericht*)

Utworzono je na mocy rozporządzenia naczelnego dowódcy wojsk lądowych gen. Walthera von Brauchitscha z 21 września 1939 r. Podlegały one strukturom grup operacyjnych. Ich powołanie umożliwiło eksterminację liderów polskiej społeczności, z pozoru nadając tym zbrodniom charakter legalności.

Niemieccy oficerowie i funkcjonariusze policji na rozprawie przed sądem doraźnym. Płońsk, wrzesień 1939 r. Fot. AIPN

Zakładnicy miasta i powiatu Gniezno w więzieniu w Gnieźnie. Pierwszy z lewej ks. kanonik Maksymilian Koncewicz, od 4 września 1939 r. burmistrz Kłecka i organizator jego obrony. Został rozstrzelany wraz z grupą obrońców Kłecka w Dąlkach 11 września 1939 r. Fot. Zbiory Instytutu Zachodniego

MECHANIZM NIEMIECKICH ZBRODNI

Publiczna egzekucja Polaków. Kórnik, 20 października 1939 r. Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ESKALACJA TERRORU NA TERENACH WCIELONYCH DO III RZESZY

NN więzień Gestapo i jego egzekucja wykonana przez Schutzpolizei, Kościan 1939 r. Fot. AIPN

- ✝ miejsca zbrodni
- Okręg Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie
- Okręg Rzeszy Kraj Warty
- Generalne Gubernatorstwo
- Rejencja Ciechanowska
- DRAMBURG (Drawsko Pomorskie)

▲ Mapa przedstawia największe zbrodnie dokonane przez Niemców na terenach wcielonych do III Rzeszy w 1939 r.

Na Pomorzu Gdańskim, Kujawach, Górnym Śląsku i w Wielkopolsce, jesienią 1939 r. Niemcy w ponad 700 miejscach dokonali egzekucji, które pochłonęły ponad 40 000 najwybitniejszych przedstawicieli tych regionów. Ich eliminacja miała zagwarantować sprawne przeprowadzenie germanizacji tych terenów po włączeniu ich do III Rzeszy, stąd skala tych zbrodni przybrała ogromne rozmiary.

Do największej eskalacji terroru doszło w październiku i listopadzie 1939 r. „Polityczne oczyszczanie gruntu” osiągnęło wówczas swoje apogeum. W Lasach Piaśnickich, Lesie Szpęgawskim, Lasach Pałędzia i Dąbrówki k. Poznania, Katowicach, Bydgoszczy oraz na rynkach wielkopolskich miasteczek zginęli wówczas m.in. wybitni polscy naukowcy, urzędnicy, ziemianie, burmistrzowie, kupcy, rzemieślnicy, księża, Powstańcy Wielkopolscy i Śląscy.

▼ Grupa polskich nauczycieli z Bydgoszczy sfotografowana na chwilę przed egzekucją, przeprowadzoną przez niemiecki Selbstschutz w fordońskiej „Dolinie Śmierci”. Fot. AIPN

Na terenie Pomorza Gdańskiego i Kujaw największych i najbrutalniejszych zbrodni w ramach operacji „Tanenberg” dokonały niemieckie grupy operacyjne i współpracujący z nimi zbrodniarze z organizacji *Selbstschutz Westpreussen*. W tych regionach, do końca 1939 r. zginęło wówczas około 30 000 Polaków. To ludobójstwo określa się także współcześnie terminem: „Zbrodnia pomorska 1939”.

Działania podejmowane przez Niemców jesienią 1939 r. w ramach Zbrodni pomorskiej były niesłychanie brutalne i nosiły charakter „zbrodni sąsiedzkiej”, ponieważ w dużej części oprawcami Polaków byli miejscowi Niemcy – często ich sąsiedzi i znajomi, którzy gremialnie wstąpili do formującego się *Selbstschutzu*. Do największych masowych egzekucji z ich udziałem doszło wówczas w Lasach Piaśnickich, Lesie Szpęgawskim, Karolewie, Mniszku koło Świecia nad Wisłą, Paterku koło Nakła nad Notecią, w Chojnickiej „Dolinie Śmierci”, w Bydgoszczy oraz „Dolinie Śmierci” pod Fordonem. Mniejszych egzekucji Niemcy dokonali w Klamrach, Barbarce, Rudzkim Moście, Łopatkach i Tryszczynie.

▲ Bydgoscy nauczyciele idą z rękoma na karku na miejsce straceń w „Dolinie Śmierci” pod Fordonem. Towarzyszy im dwóch członków niemieckiego *Selbstschutzu*, 1939 r. Fot. AIPN

▲ **Teodozja Łapkiewicz (1915–1939)**
Nauczycielka z Rypina zamordowana 5 listopada 1939 r. przez Hermana Knieffala – oficera SS. Przed egzekucją została brutalnie pobita i zgwałcona. Fot. Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie

▼ Kadra dowódcza *Selbstschutz Westpreussen*. Fot. AIPN

ZBRODNIA POMORSKA 1939

Volksdeutscher Selbstschutz

Była to organizacja powołana przez Heinricha Himmlera, formalnie 26 września 1939 r., do ochrony obywateli polskich niemieckiego pochodzenia wraz z ich mieniem. W rzeczywistości została ona użyta przez *Einsatzgruppen* już wcześniej jako brutalne narzędzie eksterminacyjne. Mechanizm zbrodni *Selbstschutzu* polegał na uwięzieniu, często w prowizorycznym obozie, poddaniu ofiar nierzadko torturom, a następnie wytypowaniu odpowiednich osób do rozstrzelania, znalezienia miejsca egzekucji, transportu więźniów, egzekucji i zatarcia śladów zbrodni.

Grupa Polaków tuż przed egzekucją. Dwóch oficerów SS odczytuje im wyrok śmierci. Szubin, 21 października 1939 r. Fot. AIPN

KRWAWA WIELKOPOLSKA JESIEŃ 1939

W związku z koniecznością nasilenia akcji eksterminacyjnej na terenie okupowanej Wielkopolski, 9 września 1939 r. we Frankfurcie nad Odrą Niemcy sformowali nową *Einsatzgruppe VI* pod dowództwem Ericha Naumanna. Liczyła ona 400 funkcjonariuszy, którzy do końca 1939 r. przeprowadzili prawie 300 tajnych i publicznych egzekucji. Zginęło w nich około 10 000 Polaków. Do największych zbrodni w tym okresie doszło w lasach Palędzia i Dąbrówki koło Poznania.

10 października 1939 r. członkowie *Einsatzgruppe VI* uruchomili pierwszy na okupowanych ziemiach polskich obóz koncentracyjny w Forcie VII w Poznaniu, który do 1944 r. pochłoniął życie tysięcy Wielkopolan. Fort VII, zwany przez samych Niemców „obozem krwawej zemsty”, jest jednym z symboli niemieckiego terroru panującego na ziemiach wcielonych do III Rzeszy.

▲ **Mieczysław Chłapowski (1874–1939)**

Ziemiańin, właściciel majątku Kopaszewo, rozstrzelany w publicznej egzekucji na rynku w Kościanie 23 października 1939 r. Fot. Ze zbiorów Muzeum Regionalnego im. dr. Henryka Florkowskiego w Kościanie.

▲ **Antoni Pacyński (1883–1939)**

Naczelnik fundacji „Zakłady Kórnickie” z rodziną, rozstrzelany w publicznej egzekucji na rynku w Kórniku 20 października 1939 r. Fot. Ze zbiorów Izby Pamiątek Regionalnych Kórnik-Bnin.

Największe nasilenie operacji „Tannenberg” w Wielkopolsce miało miejsce między 20 a 23 października 1939 r. Wówczas, podczas tzw. „trzech dni terroru”, członkowie *Einsatzgruppe VI*, rozstrzelali w czternastu publicznych egzekucjach prawie 250 Polaków. Byli to aresztowani wcześniej najwybitniejsi przedstawiciele wielkopolskich warstw przywódczych. Wśród nich dużą grupę stanowili Powstańcy Wielkopolscy.

„
... jak kwiaty
na ściętej łące
kładło się tu życie
więźniów...

Cytat wryty na głazie znajdującym się na lewym majdanie Muzeum Martyrologii Wielkopolan – Fort VII w Poznaniu.

Egzekucja na terenie Łodzi. Najprawdopodobniej mordowani są więźniowie z obozu przejściowego na Radogoszczu. 1939 r. Fot. AIPN

Od 9 września 1939 r. w tym budynku przy al. Karola Anstadta 7 w Łodzi znajdowała się siedziba Gestapo. Gmach został wybudowany z przeznaczeniem dla Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich, które miało zostać otwarte 1 września 1939 r. Fot. AIPN

Po zajęciu przez wojska niemieckie 9 września 1939 r. Łodzi, wkrótce do miasta wkroczyli także dowodzeni przez Hauptsturmführera Fritza Lipharda funkcjonariusze *Einsatzkomanda 2 (Einsatzgruppe III)*. Zajęli oni budynek przy al. Karola Anstadta 7 i prawie natychmiast rozpoczęli aresztowania wśród mieszkańców Łodzi i okolic. Mimo, że pierwsze dwa miesiące okupacji były czasem stopniowego wzmagania się policyjnego terroru, to w tym czasie Niemcy nie przeprowadzali na ziemi łódzkiej większych masowych egzekucji. Do czasu.

ZBRODNIENIE NIEMIECKIE W ŁODZI I NA ZIEMI ŁÓDZKIEJ

Początkowo miasto zostało włączone do nowo utworzonego 26 października 1939 r. Generalnego Gubernatorstwa, jednak silne naciski miejscowej ludności niemieckiej spowodowały, że 9 listopada 1939 r. Łódź została przyłączona do III Rzeszy. Weszła w skład Okręgu Rzeszy Poznań (*Reichsgau Posen*). Tego też dnia w całym regionie łódzkim Niemcy rozpoczęli trwające trzy dni masowe aresztowania polskiej elity polityczno-intelektualnej, a także miejscowych Żydów. Zatrzymano wówczas ponad 1500 osób, które umieszczono w nieczynnej fabryce Michała Glazera w Łodzi (obóz przejściowy na Radogoszczu). Większość z uwięzionych tam osób na mocy policyjnych sądów doraźnych skazano na karę śmierci i rozstrzelano w masowych egzekucjach w Lasach Lućmierskich k. Zgierza oraz na poligonie Brus pod Łodzią. Akcję likwidacji lokalnych elit Niemcy kontynuowali także w 1940 r.

Przejazd kolumny samochodowej Adolfa Hitlera ulicami Łodzi w drodze na front we wrześniu 1939 r. Samochody z żołnierzami ochrony Adolfa Hitlera wjeżdżają z ul. Nowomiejska na pl. Wolności. Reprodukacja zdjęcia drukowanego w niemieckiej publikacji propagandowej „Der grosse deutsche Feldzug gegen Polen”. Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Zanim we wrześniu 1939 r. na teren Górnego Śląska wkroczyli funkcjonariusze *Einsatzgruppe I* oraz *Einsatzgruppe zur besonderen Verwaltung* (Grupa operacyjna do zadań specjalnych) pod dowództwem Udo von Woyscha, aktywne działania dywersyjne na tym terenie prowadziły już niemieckie jednostki dywersyjne tzw. *Freikorpsy*. Dokonywały one licznych prowokacji, samosądów i mordów na ludności polskiej. Szczególnie mszczono się na Powstańcach Śląskich i obrońcach Górnego Śląska. Najbardziej znaną tego typu formacją był *Freikorps Ebbinghaus*. Jej członkowie odpowiedzialni są za śmierć kilkuset Polaków.

Do pierwszych, dużych publicznych egzekucji na Górnym Śląsku doszło 4 września 1939 r. w Katowicach. Tego dnia Niemcy po wkroczeniu do miasta rozstrzelali około 150 zatrzymanych obrońców Śląska oraz przedstawiciele lokalnych elit społeczno-politycznych. W późniejszych dniach doszło do kolejnych egzekucji Powstańców Śląskich i harcerzy, m.in w pobliskich Lasach Panewnickich. W tym miejscu po zakończeniu drugiej wojny światowej przeprowadzono ekshumacje i odnaleziono kilka masowych mogił. Szacuje się, że na terenie Górnego Śląska w wyniku działań niemieckich dywersantów, członków *Selbstschutzu* oraz zbrodni *Einsatzgruppen* dokonanych w ramach operacji „Tannenberg” zginęło około 1500 Polaków.

Prowadzeni na rozstrzelanie ulicą 3 Maja polscy zakładnicy i obrońcy Katowic. Na pierwszym planie Edmund Baranowski (w okularach), aptekarz, Powstaniec Wielkopolski, poseł na Sejm RP II kadencji. Rozstrzelany w publicznej egzekucji 4 września 1939 r. u zbiegu Rynku i ulicy Zamkowej w Katowicach. Fot. AIPN

Grupa członków niemieckiej bojówki (tzw. *Freikorpsu*) na posterunku w Michałowicach. 1939 r. Fot. AIPN

Składanie wydobytych podczas ekshumacji zwłok do trumny. Wrzesień 1947 r. Lasy Panewnickie. Fot. Ze zbiorów Karola Gierlotki

NIEMIECKA DYWERSJA NA GÓRNYM ŚLĄSKU

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

„NA ZAJĘTYCH OBSZARACH POLSKICH...”

Generalne Gubernatorstwo dla okupowanych ziem polskich (GG) zostało utworzone 26 października 1939 r., obejmując swoim zasięgiem ziemie centralnej Polski. Jedną z najbardziej znanych akcji pacyfikacyjnych przeprowadzonych przez Niemców na terenie Generalnego Gubernatorstwa, było aresztowanie 6 listopada 1939 r. przez członków *Einsatzgruppe I* pod przywództwem dr. Bruno Müllera 184 profesorów, asystentów i pracowników administracyjnych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Akademii Górniczej i Akademii Handlowej w Krakowie (*Sonderaktion Krakau*).

Mimo innego statusu administracyjno-terytorialnego w stosunku do ziem wcielonych do III Rzeszy, działania pięciu *Einsatzgruppen* w GG prowadzone były z równą brutalnością, skupiając się na eksterminacji ludności polskiej. Niemcy wykorzystali też okazję do pierwszych pogromów ludności żydowskiej. Doszło do nich m.in. w Będzinie, w Trzebini koło Krakowa oraz w okolicach Przemyśla, gdzie dowodzona przez Udo von Woyscha „grupa operacyjna do zadań specjalnych” wymordowała ponad 500 Żydów.

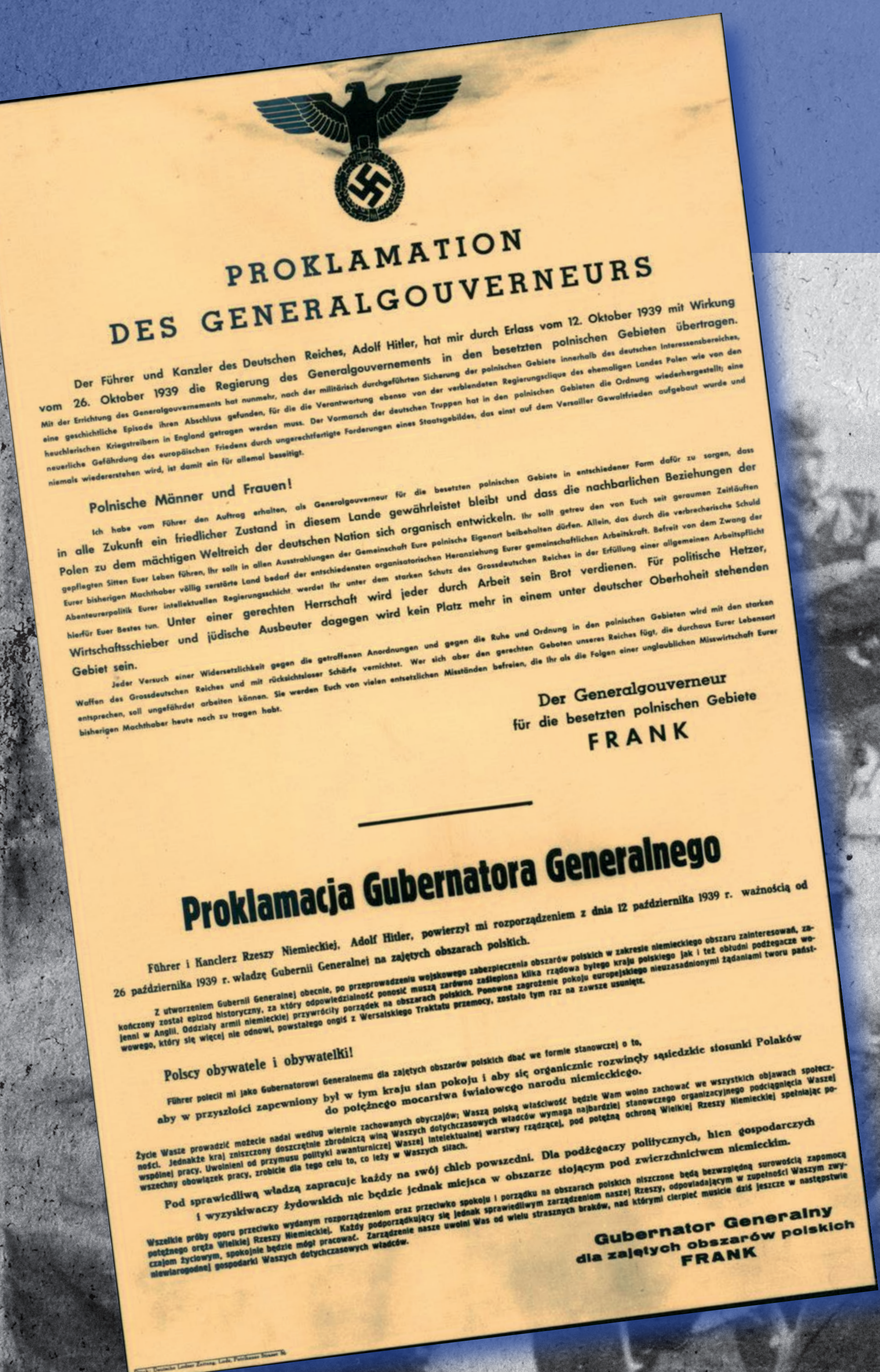
Szacuje się, że w ramach operacji „Tannenberg” w centralnej Polsce zginęło około 5000 Polaków. Zamordowano również około 7000 Żydów. Szacunki te są niepełne z uwagi na zbrodnie dokonywane przez Wehrmacht i brak jednoznacznej możliwości identyfikacji sprawców.

Akt proklamacji Gubernatora Generalnego, w języku niemieckim i polskim, opatrzony w górnej części strony godłem Generalnego Gubernatorstwa. 12 października 1939 r.

◀ Fot. AIPN

▲ Hans Frank Generalny Gubernator (w centrum) w rozmowie z wyższym dowódcą SS i Policji w GG Wilhelmem Krügerem (pierwszy z lewej). Na drugim planie dr Otto Wächter (pierwszy z prawej). Grudzień 1939 r. Fot. AIPN

Zastrzelenie przez żołnierzy niemieckich 22 żydowskich mieszkańców miasta Końskie. Świadkiem wydarzenia była ekipa filmowa niemieckiej reżyserki Leni Riefenstahl. Grupa mieszkańców została zmuszona przez Niemców do wykopania grobu dla czterech poległych żołnierzy niemieckich, a następnie część z nich zginęła podczas strzelaniny. Fot. AIPN

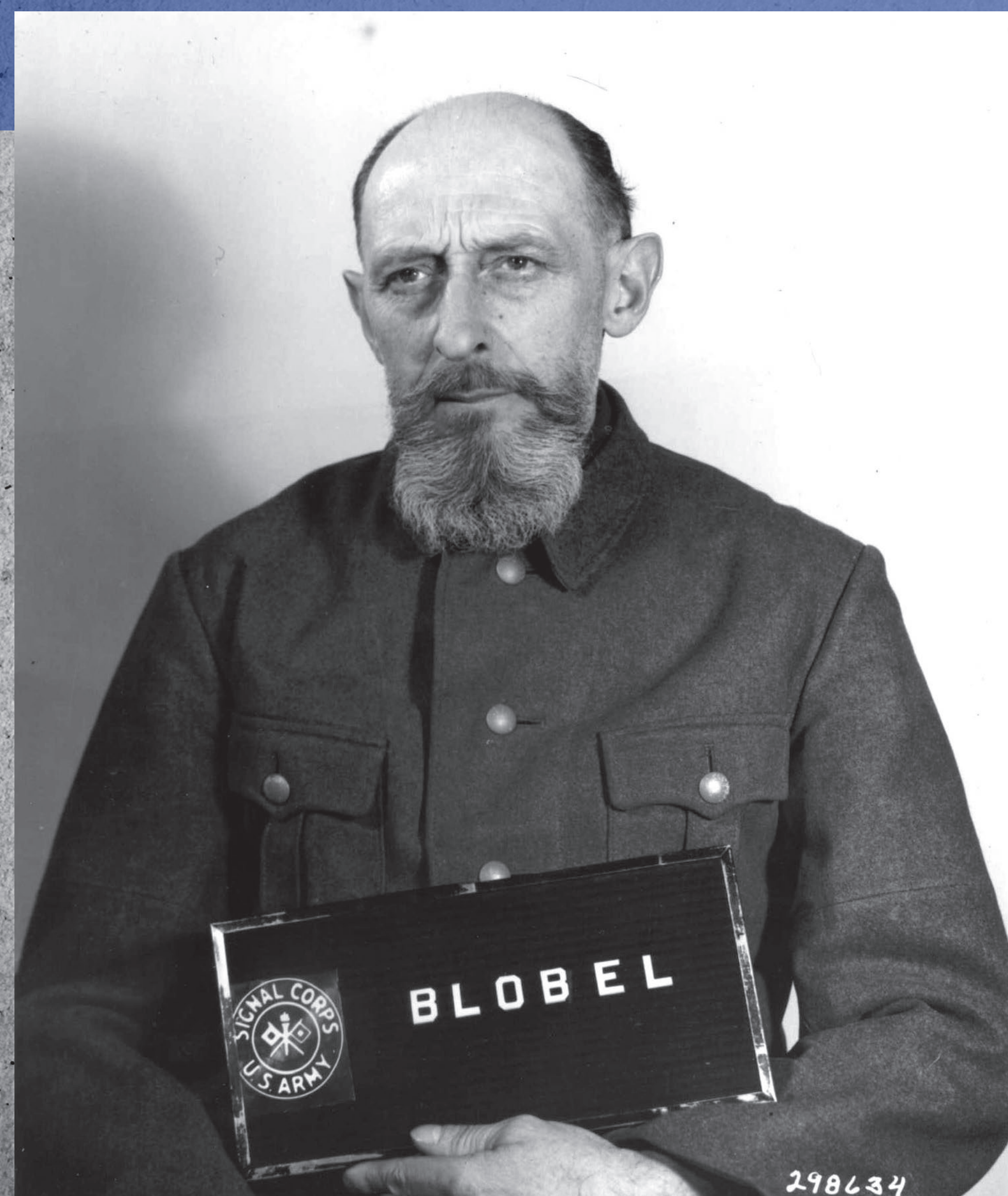
INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

AKCJA „1005”

Wiosną 1942 r. do światowej opinii publicznej zaczęły docierać informacje o masowych zbrodniach dokonywanych przez Niemców na okupowanych przez nich terenach Europy Środkowej i Wschodniej. Kilka miesięcy wcześniej pod Moskwą załamała się niemiecka ofensywa na froncie wschodnim. W tej sytuacji kwestia zatarcia śladów ludobójstwa dokonanego na terenach okupowanej Polski m.in. w ramach operacji „Tannenberg”, stała się dla kierownictwa III Rzeszy priorytetowa. Akcja ekshumacyjna obejmująca całą okupowaną przez Niemców Europę przyjęła kryptonim „1005”. Dowodził nią SS-Standartenführer Paul Blobel.

Paul Blobel (1894–1951)

SS-Standartenführer, dowódca Akcji „1005”. Sądzony przed amerykańskim trybunałem wojskowym w tzw. procesie *Einsatzgruppen*. Skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 7 czerwca 1951 r. w więzieniu Landsberg. Fot. Domena publiczna

Więźniowie z oddziału specjalnego *Sonderkommando* 1005 i kruszarka do kości. Obóz Janowski, 1944 r. Fot. Domena publiczna

Członkowie *Wetterkommando Legath* z Inowrocławia (*Sonderkommando* Akcji „1005”) Wilhelm Schmerse i Walter Piller bawią się w towarzystwie policjantów z Referatu IV A. Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

„
Nie po to
mnie tu przysłał Führer,
abym teraz głaskał
w jedwabnych rękawiczkach
kilku niemieckich
proboszczów, którzy tu
wytrzymali próbę, lecz abym
wytępił naród polski,
po to, by dzięki temu mógł żyć
naród niemiecki.

Arthur Greiser – szef zarządu cywilnego,
a następnie Gauleiter i Namiestnik
Rzeszy w tzw. Kraju Warty

▲ Egzekucja NN więźnia wykonana przez *Schutzpolizei*, Kościan 1939 r. Fot. AIPN

▲ Proces Arthura Greisera byłego Namiestnik Rzeszy i Gauleitera
NSDAP w tzw. Kraju Warty przed Najwyższym Trybunałem
Narodowym w Poznaniu w wielkiej auli Uniwersytetu
Poznańskiego w dniach 22 czerwca – 7 lipca 1946 r. Fot. AIPN

Operacja „Tannenberg” była dla Niemców poligonem doświadczalnym dla zbrodniczej działalności *Einsatzgruppen* i preludium dla masowych zbrodni, których w późniejszych latach niemieckie formacje dokonywać będą w całej okupowanej Europie. Członkowie grup operacyjnych otrzymali daleko idące prerogatywy, dzięki temu *Einsatzgruppen* stały się najbardziej efektywną bronią masowego terroru wykorzystywaną przez kierownictwo SS przed uruchomieniem na okupowanych ziemiach polskich niemieckich obozów koncentracyjnych i obozów zagłady. W efekcie działań grup operacyjnych, terytorium Polski miało stać się dla III Rzeszy rezerwuarem taniej siły roboczej, a Polacy bezwładną masą niewolników pozbawioną elit. Z uwagi na charakter podjętych przez Niemców w ramach tej operacji działań eksterminacyjnych, możemy mówić o zbrodni ludobójstwa, popełnionej na obywatelach polskich w 1939 r.

EKSTERMINACJA TRWA DALEJ...

Egzekucja 51 mieszkańców Bochni i okolic w Lasku
Uzbornia dokonana przez Niemców jako odwet za napad na
posterunek policji niemieckiej. Bochnia, 18 grudnia 1939 r.
Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Zbrodnie dokonane przez Niemców w ramach operacji „Tannenberg” nigdy nie zostały w pełni osądzone. Tylko niewielu z bezpośrednich sprawców mordów udało się po zakończeniu drugiej wojny światowej postawić przed polskimi sądami i skazać prawomocnymi wyrokami. Głównym powodem braku elementarnej sprawiedliwości wobec ofiar tej zbrodni ludobójstwa jest fakt, że była ona ściśle tajna, a wiedza o okolicznościach jej przeprowadzenia była stosunkowo niewielka.

Większość zbrodni dokonanych w Polsce jesienią 1939 r. przez lata błędnie przypisywano także Wehrmachtowi, dlatego po zakończeniu drugiej wojny światowej nie odbył się w Europie żaden zbiorczy proces członków *Einsatzgruppen*, którzy odpowiedzialiby za egzekucje, jakich dopuścili się podczas kampanii w Polsce w 1939 r.

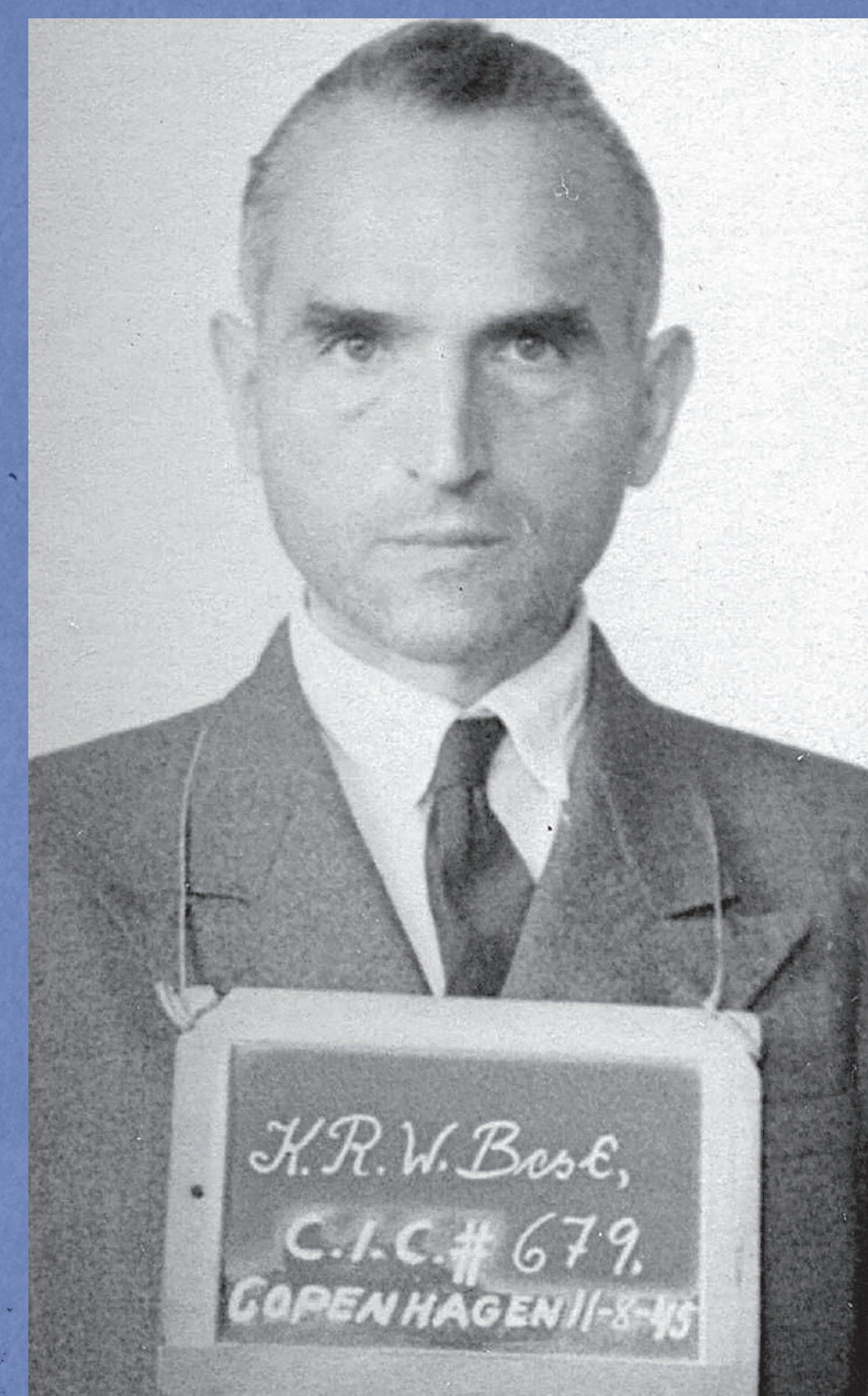
Sprawiedliwości nie sprzyjały również trwające w Europie napięcia między Wschodem a Zachodem oraz niechęć samych Niemców do rozliczenia się ze swoją przeszłością. Uważali oni, że pacyfikacja zaplecza frontu przez grupy operacyjne podczas kampanii w Polsce, a także zbrodnie *Selbstschutzu*, były naturalną odpowiedzią na antyniemieckie działania strony polskiej. Za przykład podawano tragiczne wydarzenia w Bydgoszczy (3–4 września 1939 r.) Część zbrodniarzy działających w Polsce w 1939 r. została jednak skazana w nielicznych procesach na terenie całej Europy, ale w większości przypadków nie za zbrodnie popełnione jesienią 1939 r. w Polsce...

ZBRODNIA BEZ KARY

▲ Egzekucja SS-Standartenführera Josefa Meisingera, dowódcy *Einsatzgruppe IV* po skazaniu go 3 marca 1947 r. na karę śmierci w procesie przed Najwyższym Trybunałem Narodowym w Warszawie. Więzienie mokotowskie w Warszawie 7 marca 1947 r. Fot. AIPN

Fotografia SS-Obergruppenführera dr. Wenera Besta wykonana w duńskim areszcie. Best został skazany w 1948 r. przez duński sąd na karę śmierci za zbrodnie dokonane na narodzie duńskim. Trzy lata później pod naciskiem RFN został zwolniony. Nigdy nie poniósł kary za organizację operacji „Tannenberg” w Polsce. Kopenhaga, 11 sierpnia 1945 r. Fot. Domena publiczna

Proces 22 dowódców *Einsatzgruppen* działających w latach 1941–1943 na terenie ZSRR przed amerykańskim trybunałem wojskowym w Norymberdze. Jednym z oskarżonych był SS-Brigadeführer Erich Naumann, były dowódca *Einsatzgruppe VI*, dokonujących zbrodni jesienią 1939 r. w Wielkopolsce. Został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 7 czerwca 1951 r. w twierdzy Landsberg. Fot. Domena publiczna

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

KALENDARIUM

1939 r.

18 V

rozpoczęcie formowania pięciu *Einsatzgruppen*

22 V

początek prac w Berlinie nad Specjalną Listą gończą dla Polski

25 VIII

w centrali Gestapo w Berlinie powstaje referat ds. operacji „Tannenberg”

29 VIII

porozumienie między Wehrmachtem a SD dot. wspólnych działań w przyszłej wojnie z Polską

1 IX

Einsatzgruppen wyruszają do Polski

21 IX

powołanie policyjnych sądów doraźnych na okupowanych ziemiach polskich

8 X

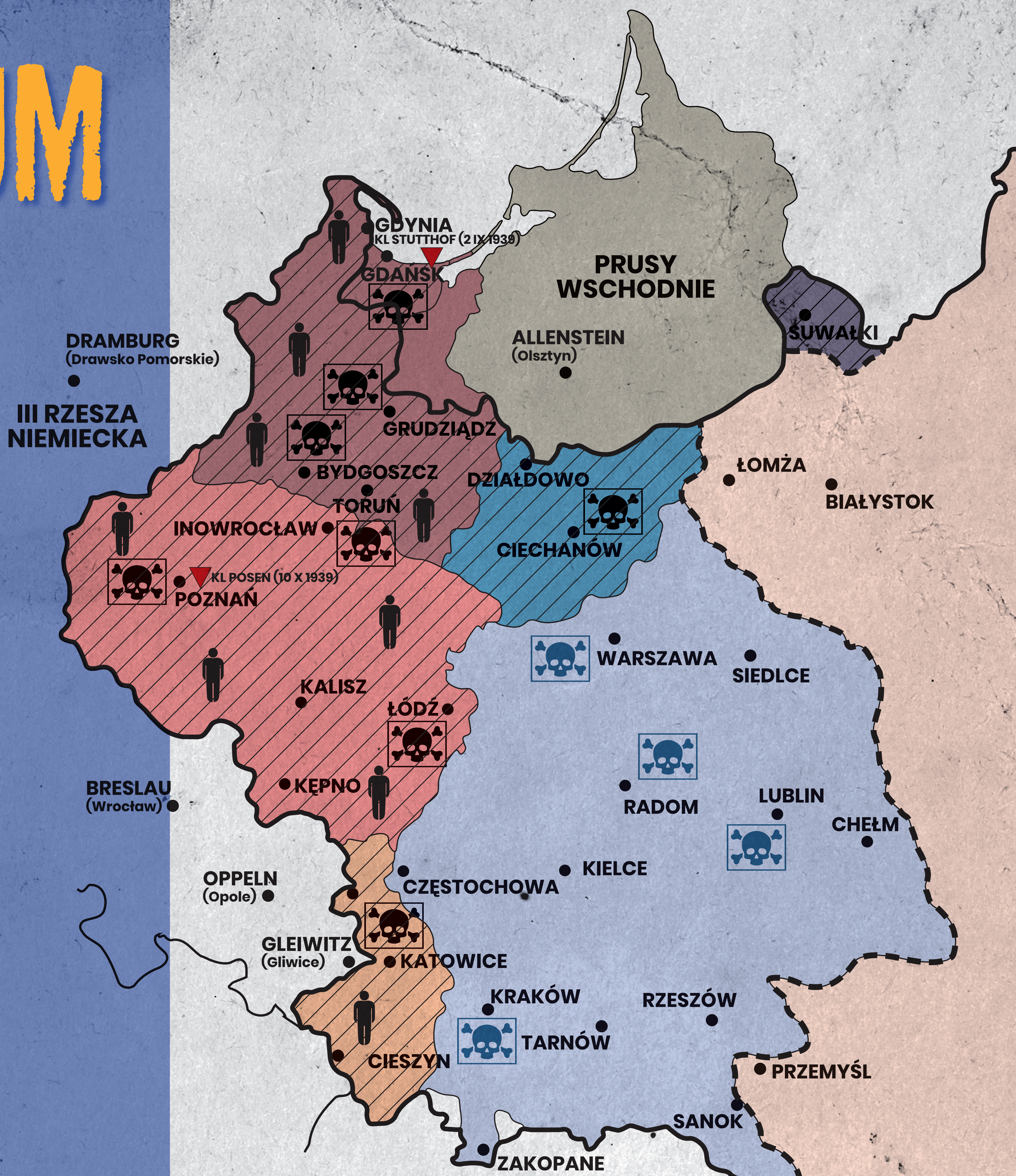
dekret Adolfa Hitlera o inkorporacji części terenów Polski do III Rzeszy

26 X

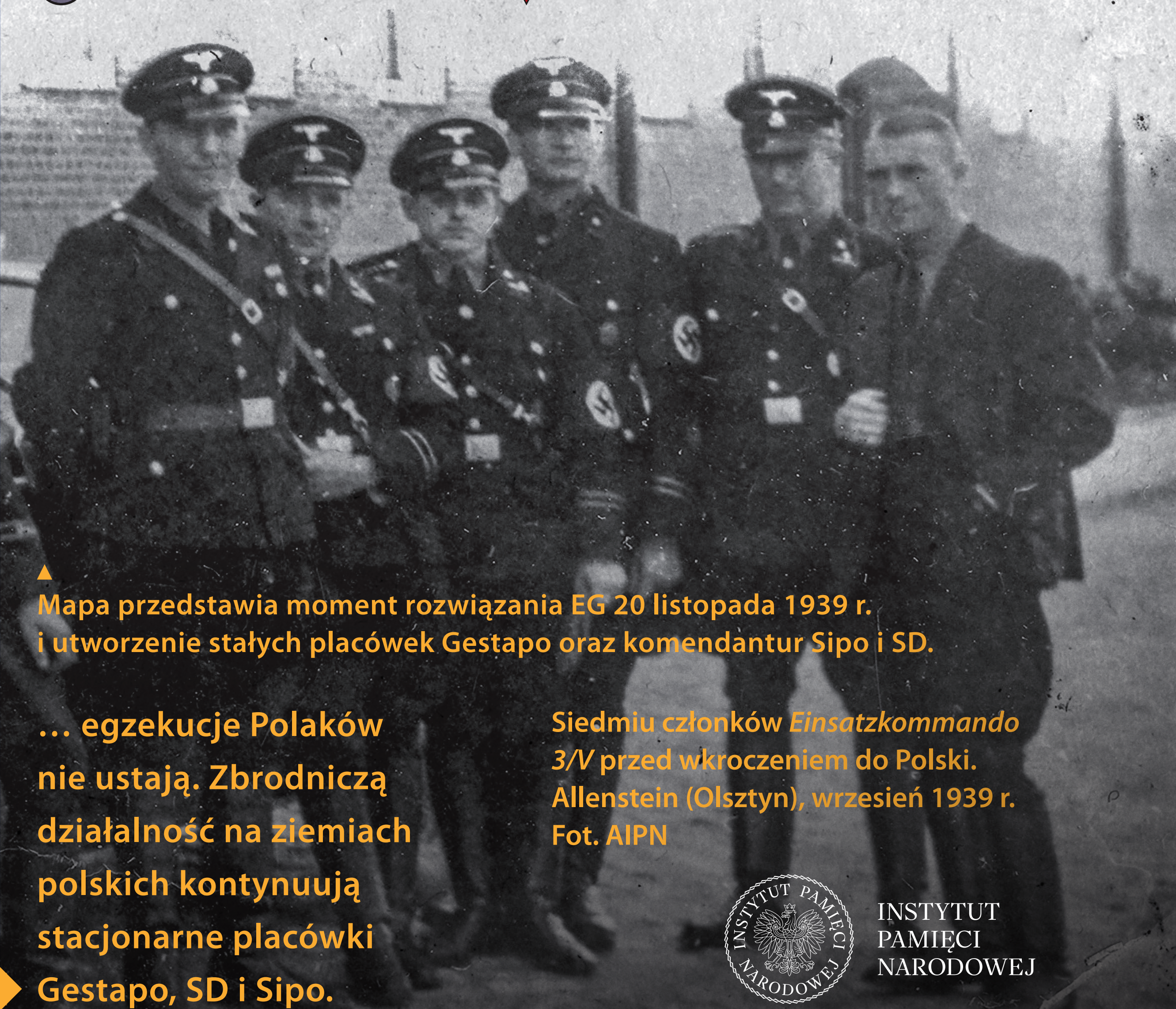
włączenie zachodnich terenów Polski do III Rzeszy i utworzenie Generalnego Gubernatorstwa

20 XI

formalne rozwiązanie *Einsatzgruppen*

- polscy zakładnicy aresztowani przez Niemców w 1939 r.
- Okręg Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie
- Rejencja Ciechanowska
- Okręg Rzeszy Kraj Warty
- Generalne Gubernatorstwo utworzone dekretem Adolfa Hitlera z 12 X 1939 r.
- Górny Śląsk
- Suwalszczyzna
- stałe placówki gestapo utworzone z członków *Einsatzgruppen* na terenach wcielonych do III Rzeszy
- Komendantury Sipo i SD na terenie Generalnego Gubernatorstwa utworzone z członków *Einsatzgruppen*
- tereny wcielone do III Rzeszy dekretem Adolfa Hitlera z 8 X 1939 r.
- linia demarkacyjna między III Rzeszą a ZSRS ustanowiona 28 IX 1939 r.
- granica II RP przed 1 IX 1939 r.
- Obozy koncentracyjne

Mapa przedstawia moment rozwiązania EG 20 listopada 1939 r. i utworzenie stałych placówek Gestapo oraz komendantur Sipo i SD.

... egzekucje Polaków nie ustają. Zbrodniczą działalność na ziemiach polskich kontynuują stacjonarne placówki Gestapo, SD i Sipo.

Siedmiu członków *Einsatzkommando* 3/V przed wkroczeniem do Polski. Allenstein (Olsztyn), wrzesień 1939 r. Fot. AIPN

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

BILANS STRAT

Polacy zamordowani przez Niemców w ramach operacji „Tannenberg” i innych działań eksterminacyjnych do końca 1939 r.

~ 47 000 OSÓB

OKRĘG RZESZY GDAŃSK – PRUSY ZACHODNIE

~ 30 000 zamordowanych Polaków
400 miejsc zbrodni

OKRĘG RZESZY KRAJ WARTY

~ 10 000 zamordowanych Polaków
300 miejsc zbrodni

GÓRNY ŚLĄSK

~ 1500 zamordowanych Polaków

REJENCJA CIECHANOWSKA

~ 500 zamordowanych Polaków

GENERALNE GUBERNATORSTWO

~ 5 000 zamordowanych Polaków

ŻYDZI ZAMORDOWANI W 1939 R. W POLSCE

~ 7 000

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Ekshumacja zamordowanych przez Niemców jesienią 1939 r. 218 Polaków i Żydów w Paterku. Ofiary tej zbrodni pochodziły z terenu Nakła n. Notecią i powiatu Wyrzysk. Kierujący ekshumacją dr Jan Grus trzyma czaszkę jednej z ofiar tej zbrodni. Paterok k. Nakła, lipiec 1945 r. Fot. Zbiory Muzeum Ziemi Krajeńskiej w Nakle nad Notecią